

RECENSIES

vrouwen en die bovendien zo'n belangrijke plaats hebben in haar materiaal, blijven buiten beschouwing.

M. van Tilburg

H. M. de Bruijn-Franken, *Het waterbedrijf in relatie tot de maatschappelijke verhoudingen* (Amersfoort: Gemeentelijk gas-, water- en CAI-bedrijf, Gemeentelijke archiefdienst, 1988, 354 blz.); R. Efdée, *De P. W. Janssen's Friesche stichting* (Oranjewoud: P. W. Janssen's Friesche stichting, 1988, 198 blz., f29,90, ISBN 90 9002 122 1); R. Efdée, *Putten uit het verleden. Geschiedenis van de drinkwatervoorziening in Friesland* (Leeuwarden: Waterleiding Friesland, 1988, 202 blz., f32,50, ISBN 90 9002337 2); A. de Groot, B. van Houten, *Tweestromenland. Elektriciteitsvoorziening in Groningen en Drenthe* (Groningen: Wolters-Noordhoff/Forsten, 1988, 328 blz., f60,-, ISBN 90 6243099 6); H. Spanninga, *De blauwe wezen van Leeuwarden. Geschiedenis van het nieuwe stadsweeshuis* (Leeuwarden: Stichting het nieuwe stadsweeshuis, 1988, 216 blz., f35,-).

Het is opvallend maar niet verwonderlijk dat men sinds het begin van de jaren tachtig in kranten en boeken steeds vaker de kwalifikatie 'free-lance historicus' tegenkomt. Op de arbeidsmarkt begon toen het aanbod aan afgestudeerde historici de vraag te overtreffen. De vrijheid en onafhankelijkheid die door de betiteling 'free-lance' worden gesuggereerd, zijn betrekkelijk. Onderzoek zou waarschijnlijk wel uitwijzen, dat de meeste 'free-lancers' historici zijn die om welke reden dan ook hun vak trouw willen blijven en er vervolgens (hopelijk voorlopig) voor kiezen om op basis van tijdelijke contracten aan deze en gene historische hand- en spandiensten te verlenen. De vaste aanstellingen uit vroeger dagen zijn schaars geworden. Kenmerkend voor deze manier van werken is dat, hoe verschillend de voorwaarden en clausules in hun contracten ook kunnen zijn, deze steeds worden afgesloten voor de duur van een projekt. In dit geval gaat het om een vijftal projekten waaruit boeken zijn voortgekomen.

Er zijn tussen deze boeken grote formele en inhoudelijke overeenkomsten. Met uitzondering van het boek van De Bruijn-Franken over de geschiedenis van het waterbedrijf in Amersfoort, dat wat de vorm betreft meer op een rapport dan op een boek lijkt, hebben de uitgevers (in vier van de vijf gevallen zijn dat de opdrachtgevende instellingen) niet bezuinigd op de uitgave. Toppers in vierkleurendruk zijn het subliem verzorgde boek over de Groningse en Drentse elektriciteitsvoorziening (al enige ondergebracht bij een heuse uitgever) en Efdées geschiedenis van de drinkwatervoorziening in Friesland. Deze aandacht voor de vorm is natuurlijk niet toevallig; voor de opdrachtgevende instellingen geldt zo'n geschiedenis van het eigen bedrijf als een belangrijk visitekaartje.

Maar ook inhoudelijk zijn er tal van overeenkomsten. Een eerste betreft het onderwerp. Alle auteurs behandelen de geschiedenis van de opdrachtgevende instelling (drie nutsbedrijven, een filantropische stichting en een weeshuis). Hun belangrijkste bronnenmateriaal bestaat vervolgens uit de seriële bronnen uit de archieven van deze instellingen. In alle vijf boeken wordt in een notenapparaat hiernaar verwezen. Het spreekt vanzelf, dat de boeken veel van hun waarde aan deze bronmatige aanpak ontleen.

Een veel belangrijker overeenkomst lijkt mij echter gelegen in de behandeling en vooral de presentatie van de stof. Misschien omdat deze boeken niet voor een kleine kring van ingewijden maar voor een breder publiek zijn bedoeld, maar misschien ook omdat ze zijn geschreven door — zeker in vier van de vijf gevallen — professionele historici, hebben alle auteurs geprobeerd de stof in een ruimere context te plaatsen.

Juist op dit laatste punt tekenen zich de eerste verschillen af. Vergelijkt men bijvoorbeeld het boek over de waterleiding in Friesland met dat over de electriciteitsvoorziening in Groningen en Drenthe, dan wordt duidelijk dat het dan tevens om kwaliteitsverschillen gaat. Efdée plaatst haar geschiedenis van de Friese waterleiding in de wel erg ruime context van de drinkwatervoorziening van alle tijden. Misschien daardoor, misschien ook in het verlengde daarvan is dit boek doortrokken van een mijns inziens niet erg doordacht vooruitgangdenken. Negentiende-eeuwse smetangst moest wel tot de moderne, reine waterleiding leiden. Het Groninger boek steekt daarbij gunstig af. Wellicht doordat de auteurs iets bescheidener te werk zijn gegaan, blijken ze in staat meer diepte aan te brengen in hun geschiedenis. In een aantal hoofdstukken, die steeds zijn voorzien van uitstekende algemene inleidingen, werken zij rustig de evenzovele tijdvakken uit het bestaan van de Groninger electriciteitscentrale(s) af. Daarbij wordt telkens opnieuw een aantal vaste thema's (productie, consumptie, financiële toestand, personeel en beheer en de relatie tussen de verschillende centrales) behandeld, en wordt tevens het nodige kwantitatieve materiaal gegeven, dat in het boek van Efdée ontbreekt. Ondanks het veel saaier voorkomen en de niet erg opwindende stijl van schrijven is ook het boek van De Bruijn-Franken in dit opzicht beter geslaagd dan dat van Efdée. Zij plaatst de geschiedenis van 'haar' Amersfoortse waterleidingbedrijf in het passende kader van de nationale wetgeving en met name die op het terrein van de volksgezondheid.

Ook tegen het andere boek van de hand van Efdée kan men een 'contextueel' bezwaar maken. Daarin wordt verteld hoe de van oorsprong Oost-Friese P. W. Janssen (1821-1903) zijn in Indië vergaarde kapitaal onderbracht in een stichting die zich ten doel stelde om door ontginningsprojecten en woningbouw de nood onder de Friese veenarbeiders te verlichten. Dit met wel erg veel gevoel voor detail vertelde verhaal wordt terecht geplaatst in de context van de sociale kwestie, het opkomend socialisme en het nieuwe liberalisme van rond de eeuwwisseling. Helaas ontbreekt op dit punt de nodige begripsmatige en kwantitatieve precisie. Om de context te schilderen heeft de schrijfster uit de bestaande literatuur over dit onderwerp een Nederlandse hap en een Friese snap genomen en mee omdat ze in de rest van het boek haar onderwerp op een gedetailleerd gemeentelijk niveau behandelt, wordt daardoor de aansluiting tussen context en onderwerp problematisch, blijft er voor de lezer veel te gissen en te vragen over en blijven de details vaak volledig op zichzelf staan.

In het boek van Spanninga over het Leeuwarder nieuwe stadsweeshuis (1675-1953) zijn context en onderwerp juist erg goed met elkaar vervlochten. De lezer wordt allereerst door middel van een beschrijving van een broodoproer (Leeuwarden, 1847) in kennis gebracht niet alleen met wezen en weeshuis, maar ook met de groeiende spanningen binnen de negentiende-eeuwse standensamenleving. Een daaropvolgend chronologisch verhaal dient door zijn feitelijkheid (financiering, beheer, aantallen wezen etc.) als exposé voor het derde deel, waarin de schrijver aan de hand van een meer theoretisch concept, namelijk het aan de socioloog Irving Goffman ontleende begrip 'totale institutie', probeert de functie van zo'n weeshuis duidelijk te maken. Juist daardoor krijgen allerlei details uit het — van de rest van de maatschappij afgezonderde—dagelijks leven van de wezen betekenis en wordt eens te meer duidelijk hoe en waarom de normatiek van de uit de hogere burgerij gerecruteerde regenten zo'n enorm stempel op dat leven kon drukken. Hun kamer was de enige in het weeshuis met uitzicht op de buitenwereld.

In het algemeen dringt zich na lezing van deze boeken de vraag op in hoeverre we hier mogen spreken van een apart 'genre', namelijk dat van het door een beroeps-historicus geschreven

gelegenheidswerk. Stuk voor stuk steken deze boeken uit boven het — let wel — gemiddelde peil van de amateurgeschiedschrijving. Misschien met uitzondering van het boek van Spanninga kan men anderzijds niet spreken van (strikt) 'wetenschappelijke' werken. De belangrijkste oorzaak daarvoor is mijns inziens het ontbreken van een (probleem) stelling. Heel netjes worden de geschiedenissen van de instellingen in kwestie zo volledig mogelijk besproken. De resultaten zijn degelijk maar descriptief. Hiervoor kan men niet direkt de auteurs alleen verantwoordelijk stellen. De opdrachtgevers zullen zo ook hun eisen — hen kennende zijn dat vooral eisen van volledigheid — hebben gesteld, waaraan de 'free-lancer' tegemoet moest komen. Gezien de toenemende mate waarin historici zich op de 'vrije' markt bewegen, zou het misschien ook in hun eigen voordeel zijn, als zij zich in voorkomende gevallen niet al te zeer aanpassen aan deze principes van de 'vrije' markt, maar de vrije markt zich liet aanpassen aan hun expertise.

G. Jensma

G. J. M. van den Brink, A. M. D. van der Veen, A. M. van der Woude, ed., *Werk, kerk en bed in Brabant. Demografische ontwikkelingen in oostelijk Noord-Brabant, 1700-1920* (s-Hertogenbosch: Stichting Brabantse regionale geschiedbeoefening/Het Noordbrabants genootschap, 1989, 190 blz., f29,50, ISBN 90 72526 09 0).

De negen artikelen in deze bundel behandelen facetten van de bevolkingsontwikkeling in oostelijk Noord-Brabant vanuit demografisch en meer mentaal-historisch perspectief. Naast bijdragen die uit recent promotie-onderzoek voortvloeien, zijn ook vier oudere en minder eenvoudig vindbare stukken opgenomen. De artikelen bestrijken tesamen ruim twee eeuwen maar bezitten vele onderlinge raakvlakken en vergelijkingspunten. Hiermee vormt het boek een duidelijke eenheid, hetgeen de waarde verhoogt van deze, afzonderlijk reeds lovenswaardige studies. De oudste bijdrage is een in 1925 geschreven artikel betreffende de levenscyclus en de gezinsvorming van 'de plattelander' in de Kempen, waar de auteur, Barentsen, begin twintigste eeuw huisarts was. Deze fungeert als ouverture en bevat de meest kenmerkende zaken die in de andere studies terugkeren en naar hedendaagse standaard uitgewerkt worden.

Bekend in de Noord-Brabantse bevolkingsontwikkeling zijn de extreem hoge geboortecijfers in de decennia rond 1900. Op grond van een gezinsreconstructie in zes dorpen in het Kempenland constateert Meurkens reeds na 1865 een toename van de huwelijksvruchtbaarheid als gevolg van het korter worden van de geboortenintervallen. Dit is zeer waarschijnlijk een resultaat van het groeiend gebruik van flesvoeding in plaats van borstvoeding. Ter verklaring hiervan acht Meurkens een toename van vrouwenarbeid niet toereikend. Hij brengt het fenomeen in verband met de activiteiten van de geestelijkheid die preutsheid en schaamtegevoelens propageerden en zodanig de vrouwenborst taboeïseerden dat borstvoeding voor veel vrouwen feitelijk onmogelijk werd.

Analyses van omvang en samenstelling van de huishoudens lopen door de meeste artikelen als een rode draad. Van den Brink onderzoekt de huishoudensstructuur van Woensel in de eerste helft van de achttiende eeuw, aan de hand van de bekende hoofdgeldkohieren en constateert onder andere een sociaal afwentelingsmechanisme. Inwonend personeel werd in economisch moeilijke tijden door de rijkere boeren ontslagen en meldde zich weer in het ouderlijke huis. Lindner analyseert op zeer gedetailleerde wijze de ontwikkelingscyclus van het huishouden in enkele Alphense woonkernen in de tweede helft van de achttiende eeuw. Hij constateert dat het enkelvoudige, gezinstype, huishouden het meest voorkwam, maar het aantal samengestelde en